

Є. Г. Хоменкоаспірант кафедри психології
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КЛАСНИХ КЕРІВНИКІВ

У статті аналізується взаємодія класного керівника з учнівським класом із погляду системного підходу, наголошується на тому, що чинниками, які впливають на цю взаємодію, є як зовнішні так і внутрішні. Представлені результати емпіричного дослідження особистісних особливостей класних керівників, які є внутрішніми чинниками взаємодії в підсистемі «класний керівник» з учнівськими групами. Розглянуто результати дослідження типів міжособистісних стосунків, стилів реагування в конфліктній ситуації й особливості ціннісних орієнтацій класних керівників. Проаналізовані отримані результати та виявлені певні закономірності.

Ключові слова: взаємодія, педагогічна взаємодія, класний керівник, системний підхід, ціннісні орієнтації, стилі реагування на конфліктні ситуації.

Постановка проблеми. Проблема взаємодії учнів із класними керівниками стає все більш активно досліджується серед науковців. Саме поняття класного керівника передбачає певний зміст, проте в умовах реформації освіти як у початковій, так і в старшій школі роль і функції класного керівника змінюються, проте головним питанням залишається те, чи готові підлаштуватися й змінюватися класні керівники.

Взаємодії класного керівника з учнями завжди приділялася пильна увага науковців (як педагогів, так і психологів). Узагалі ця проблема – на стику двох наук – педагогіки й психології, а точніше, педагогічної психології. Згадуючи класиків психологічної науки, слід відзначити роботи Я.Л. Коломінського, націлені на визначення педагогічної взаємодії, В.А. Кан-Каліка, О.О. Леонтьєва, які впроваджували термін педагогічного спілкування, О.В. Паригіна, який займався всебічним вивченням взаємодії, визначенням її функцій і механізмів. Серед сучасних дослідників вклад у розроблення цієї тематики зробили такі психологи, як Л.К. Велитченко, що досліджує психологічні основи педагогічної взаємодії; М.В. Камінська, що займається проблемою сумісної діяльності вчителя й учнів у теорії учбової діяльності в практиці розвиваючого навчання; З.Я. Ковальчук, що займалася розглядом міжособистісної взаємодії учителя зі старшокласниками; К.В. Седих, яка займається визначенням типів взаємодії в рамках системного підходу; В.А. Семиченко, яка визначає педагогічне спілкування як цілісну систему соціально-психологічної взаємодії педагога й вихованців; О.В. Киричук, що виділяє складові частини педагогічної взаємодії.

Метою статті було визначення особливостей класних керівників, які можуть впливати на педагогічну взаємодію з учнівськими групами.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні ми виходимо з основних засад системного підходу у психології. Взаємодія класного керівника з учнями розглядається як взаємодія двох систем. Проте, урахувавши, що система «класний керівник» є складним утворенням, яке складається з підсистем, ми прагнемо розглянути певні психологічні особливості, які впливають на процес взаємодії педагога. Особистість класного керівника є гетеростатичною системою, адже це насамперед соціальна система, бо її елементом є біосоціальна істота – людина, а отже, вона постійно розвивається, вона постійно «живиться» інформацією до моменту досягнення поставленої мети, яка відбиває стан вищого рівня системи порівняно з вихідним [5, с. 177].

Виходячи з дослідження К.В. Седих, взаємодія учителя з учнями класу побудована за 4 основними типами: лідерськи опосередкована, пряма, альянсно-коаліційна, економічно опосередкована. Стосунки учнів з учителями й класом побудовані складніше. Тут виділені вісім типів конфігурацій; крім 4 типів, що збігаються з учительськими, виділені такі: «павутиння», симбіотично-конфліктні, дистанційовано-конфліктні, «сонечко» [3, с. 95].

Термін «педагогічна взаємодія» бере свій початок із визначення взаємодії, а саме з робіт Б.Ф. Ломова, О.М. Леонтьєва, які розглядають її як необхідну складову частину спілкування, наголошуючи на значущості цього компонента.

Конструктивний перенос ідеї педагогічного спілкування в соціально-психологічну парадигму міжособистісних стосунків учителя й учнів із застосуванням положення В.М. Мясіщева про спілкування як єдність «ставлення» та «вираження» отримав логічне продовження в терміні «педагогічна взаємодія» (Я.Л. Коломінський) [1, с. 7].

На взаємодію двох систем, а саме «класного керівника» й «учнівського класу», впливає багато

факторів, як зовнішніх (об'єктивних), так і внутрішніх (суб'єктивних). Ми прагнули до всебічного розгляду чинників, що впливають на ефективність цієї взаємодії, зокрема розглядали особистісні особливості класних керівників, які, на наш погляд, є важливими під час взаємодії з класом.

Класний керівник є безпосереднім і основним організатором навчально-виховної роботи в школі; це офіційна посада, що призначається директором школи для здійснення виховної роботи в класі. На сучасному етапі класний керівник зазвичай виконує дві функції: окрім безпосередньо виховної, він одночасно виконує функції вчителя-предметника. Окрім цього, класним керівником виконується організаторська (робота за всіма педагогічними аспектами життєдіяльності класу й школи, формування особистості й колективу учнів); координуюча (установлення позитивної взаємодії між усіма учасниками виховного процесу – педагогами, учнями, батьками); управлінська робота (контроль за динамікою розвитку особистості й колективу на основі ведення особистих справ і інших документів). Отже, можемо вважати класного керівника повноцінною системою навчально-виховного процесу [4, с. 809].

Досліджуючи особистісні особливості класних керівників, ми брали до уваги такі особливості, як тип міжособистісних стосунків (за методикою Т. Лірі), тип реагування на конфліктну ситуацію (за К. Томасом) і особливості ціннісних орієнтацій (за Ш. Шварцем).

Нашу вибірку склали 30 класних керівників однієї з полтавських гімназій, 50% із якої становили класні керівники початкової школи, а 50% – середньої школи; переважна більшість представників вибірки – жінки, у початковій школі – 100%, а в середній – 97% жінок і 3% чоловіків. Тож окрім того, що результати дослідження будуть описані окремо щодо початкової й середньої школи, ми спробуємо порівняти різницю в результатах і описати загальні закономірності всіх класних керівників.

Проводячи своє дослідження за методикою Т. Лірі, ми ставили собі за мету виявити особливості міжособистісних стосунків педагогів, визначити переважаючий тип відносин до людей у самооцінці. Під час дослідження міжособистісних відносин найчастіше виділяються два чинники: домінуван-

ня-підпорядкування й дружелюбність-агресивність. Саме ці чинники визначають загальне враження про людину в процесах міжособистісного сприйняття. Основними типами поведінки, що визначав автор, є такі: 1) владно-лідуючий; 2) незалежно-домінуючий; 3) прямолінійно-агресивний; 4) недовірливо-скептичний; 5) покійно-сором'язливий; 6) залежно-слухняний; 7) співробітницько-конвенційний; 8) відповідально-великодушний.

Проаналізувавши результати класних керівників, виявлено, що за шкалою «домінування-підпорядкованість» 73% педагогів мають позитивні результати, що свідчить про прагнення до лідерства, до домінування й організаторської діяльності; 27% знаходяться ближче до показника підпорядкованості, не прагнуть бути в центрі уваги, керувати оточуючими. Говорячи про кількісні середні значення, можемо констатувати, що немає екстремально високих оцінок, усі середні показники перебувають у межах помірності. Середні показники вираженості типів міжособистісних стосунків за октантами можемо розглянути на таблиці 1.

За даними таблиці 1 бачимо, що найбільш вираженим типом міжособистісних стосунків класних керівників є «співробітницько-конвенційний». Такий педагог має бути схильний до співпраці, кооперації, гнучкий і компромісний під час вирішення проблем і в конфліктних ситуаціях, прагне погоджуватися з думкою оточуючих, свідомо конформний, слідує умовам, правилам і принципам «хорошого тону» у відносинах із людьми, ініціативний ентузіаст у досягненні цілей групи, прагне допомагати, відчувати себе в центрі уваги, заслужити визнання й любов, товариський, проявляє теплоту й дружелюбність у відносинах. Також досить високі показники отримані за типом «Відповідально-великодушний», який передбачає відповідальність щодо людей, делікатність, м'якість, доброту, емоційне ставлення до людей, безкорисливість і чуйність. На третьому за ступенем виявлення є «владно-лідуючий» тип міжособистісних стосунків класних керівників початкової школи. Отже, типовими характеристиками таких педагогів є впевненість, завзятість і наполегливість у роботі й у стосунках. Для наочності подаємо відомості у вигляді гістограми (рис. 1).

Таблиця 1

Варіанти міжособистісних стосунків класних керівників з учнями

Тип міжособистісних стосунків	Владно-лідуючий	Незалежно-домінуючий	Прямолінійно-агресивний	Недовірливо-скептичний	Покійно-сором'язливий	Залежно-слухняний	Співробітницько-конвенційний	Відповідально-великодушний
Середнє значення октант	4,3	3,9	3,9	1,5	4	3,1	6,1	5,7

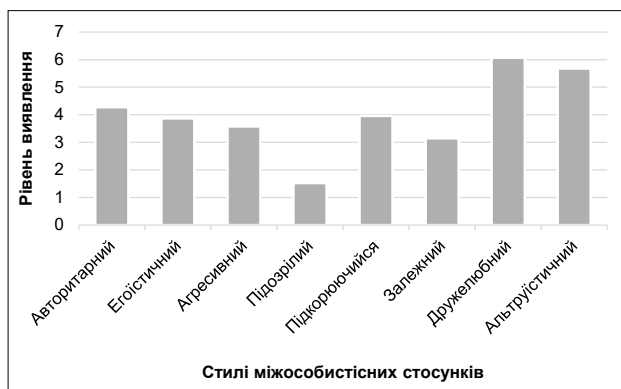

Рис. 1. Виразеність типів міжособистісних стосунків класних керівників

Отже, переважна більшість класних керівників, що досліджувалися в міжособистісних стосунках, насамперед прагнуть до доброзичливості й дружелюбності, виявляють такі риси, як великодушність, теплота, ніжність. Проте також одночасно в стосунках вони прагнуть домінувати, займати лідерську позицію.

Другим аспектом дослідження, на який ми звертаємо увагу, – це стиль реагування в конфліктній ситуації. Виходячи з концепції К. Томаса, є 5 типів реагування: суперництво, співпраця, компроміс, уникнення й пристосування. Кожен із них характеризується певними особливостями. Так, суперництво передбачає прагнення досягти своїх інтересів у збиток іншому. Стиль співпраці передбачає, що учасники ситуації приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін. Компроміс передбачає угоду на основі взаємних поступок; пропозиція варіанта знімає протиріччя. Стиль пристосування виявляється в принесенні в жертву власних інтересів заради іншого. І насамкінець уникнення передбачає відсутність прагнення до кооперації, відсутність тенденції до досягнення власних цілей.

Що стосується стилю реагування в конфліктних ситуаціях досліджуваних класних керівників, то картина є такою (рис. 2).

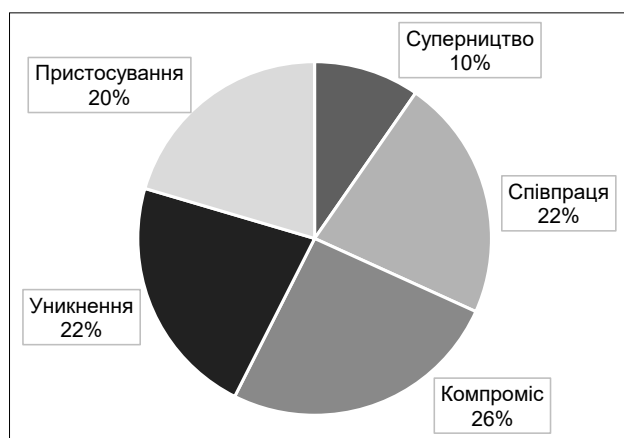

Рис. 2. Показники стилів реагування на конфліктні ситуації

Як видно з рис. 2, найбільший відсоток учителів віддає перевагу стилю «Компроміс» – 26%, стилю «Уникнення» – 22%, стилю «Співпраця» – 22% і відповідно 20% – «Пристосування» й 10% – «Суперництво». Це свідчить про те, що класні керівники не прагнуть конкурувати чи відстоювати власні інтереси за рахунок інтересів інших, у більшості випадків вони або знаходять компромісне рішення (взаємний учинок), або ж таке рішення, яке б максимально враховувало думки обох сторін, або вони взагалі здатні відкинути власні цілі, щоб не входити в конфліктну ситуацію.

Третім аспектом особистісних особливостей класних керівників, на наш погляд, варто назвати особливості їхніх ціннісних орієнтацій. На нашу думку, ціннісні орієнтації визначають основні тенденції особистості як у професійній діяльності, так і в міжособистісній взаємодії. Для дослідження ціннісних орієнтацій ми обрали методикку Ш. Шварца. Він стверджував, що дії, учинені відповідно до кожного типу цінностей, мають психологічні, практичні та соціальні наслідки, які можуть вступати в конфлікт або навпаки, бути сумісними з іншими типами цінностей. Відповідно до теорії Ш. Шварца, цінності особистості існують на двох рівнях: на рівні нормативних ідеалів і на рівні індивідуальних пріоритетів. Перший рівень стабільніший і відображає уявлення людини про те, як потрібно чинити, визначаючи тим самим її життєві принципи поведінки. Другий рівень більш залежний від зовнішнього середовища, наприклад, від групового тиску, і співвідноситься з конкретними вчинками людини [2, с. 24].

Відповідно до теорії Ш. Шварца, є 10 основних цінностей:

- 1) влада – соціальний статус, домінування над людьми й ресурсами;
- 2) досягнення – особистий успіх відповідно до соціальних стандартів;
- 3) гедонізм – насолода або чуттєве задоволення;
- 4) стимуляція – хвилювання й новизна;
- 5) самостійність – самостійність думки й дії;
- 6) універсалізм – розуміння, терпимість і захист благополуччя всіх людей і природи;
- 7) доброта – збереження й підвищення добробуту близьких людей;
- 8) традиція – повага й відповідальність за культурні та релігійні звичаї й ідеї;
- 9) конформність – стримування дій і мотивів, які можуть зашкодити іншим і не відповідають соціальним очікуванням;
- 10) безпека – безпека й стабільність суспільства, відносин і самого себе.

Метою нашого дослідження було прослідкувати як цінності учителів на нормативному рівні, так і на рівні індивідуальних пріоритетів. Тож можемо проаналізувати особливості цінностей досліджуваних класних керівників. (таблиця 2).

Таблиця 2

Середні показники вираження ціннісних орієнтації на рівнях нормативних ідеалів і індивідуальних пріоритетів

Цінності	Конформність	Традиції	Доброта	Універсальність	Самостійність	Стимуляція	Гедонізм	Досягнення	Влада	Безпека
Середні значення на рівні нормативних ідеалів	4,4	4,2	4,9	4,2	4,5	3,8	3,2	4,6	3,3	4,7
Середні значення на рівні особистісних пріоритетів	4,3	3,8	4,2	3,7	4,8	4,4	4,6	4,3	4,6	4,6

Як видно з таблиці 2, на рівні нормативних ідеалів класні керівники основними цінностями вважають доброту, безпеку й досягнення, проте на рівні індивідуальних пріоритетів віддають перевагу таким цінностям, як самостійність, влада, гедонізм і безпека. Тож спільною цінністю виступає безпека, яка, безумовно, передбачає безпеку для інших людей і себе, гармонія, стабільність суспільства і взаємовідносин. Проте у співвідношенні цінностей доброти й влади є значущі відмінності. На рівні нормативних ідеалів доброта є провідною цінністю, проте в індивідуальних пріоритетах знаходиться влада й гедонізм. Це свідчить про те, що класні керівники розуміють значущість доброти, проте у їхніх учинках прослідковується все ж таки прагнення до домінування, соціального статусу й підкорення. Також необхідно відмітити, що вчителі віддають перевагу самостійності над конформністю, а отже, прагнуть до вираження власної думки, свободи вибору способів мислення й способу дій, самостійності мислення, вираження власної творчості. Наочніше відмінності можемо побачити на гістограмі (рис. 3).

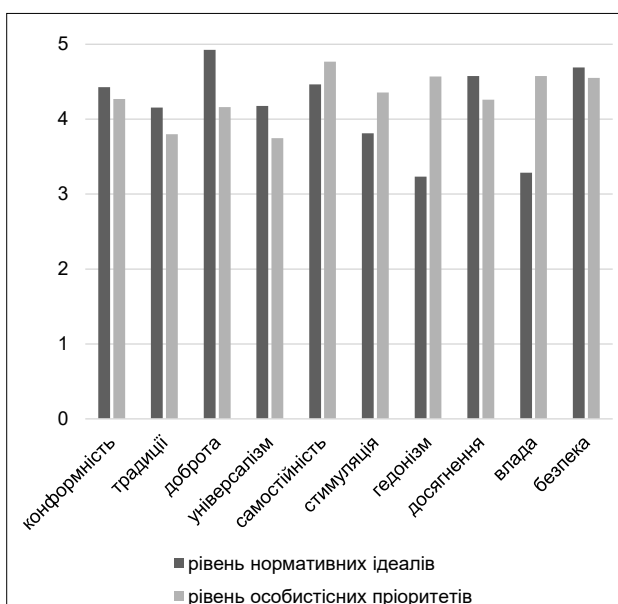

Рис. 3. Ціннісні орієнтації класних керівників

Як видно з гістограми (рис. 3), найбільш суперечливою є відмінність у цінності влади на обох рівнях. Якщо на рівні нормативних ідеалів класні керівники відзначають цю цінність ледь не на останньому місці, то в реальному житті, у їхніх учинках, ця цінність є провідною й полягає в досягненні соціального статусу чи престижу, контролю чи домінування над людьми й засобами (авторитет, багатство, соціальна влада, збереження свого суспільного іміджу, суспільне визнання). Також помітна суттєва різниця в цінності гедонізму, на рівні індивідуальних пріоритетів вона більш значуща, аніж на нормативному, це свідчить про підсвідоме прагнення до задоволеності життям, отримання власного зиску від оточення.

Висновки. Отже, дослідивши особистісні особливості класних керівників, ми виявили такі особливості.

– Переважаючими типами відносин до людей в самооцінці є «Співробітницько-конвенційний» і «Відповідально-великодушний», які характеризують орієнтацію на оточуючих, доброзичливістю, комунікабельністю, здатністю поступитися власними інтересами, великодушністю й емпатією. Проте одночасно досить вираженим є й «Владно-лідеруючий» тип, який передбачає авторитарність, прагнення до домінування й авторитету, лідерської позиції у взаємодії.

– Провідними стилями реагування на конфліктні ситуації є «Компроміс» і «Співпраця», що передбачає або систему взаємних поступок під час вирішення конфліктної ситуації, або ж знаходження оптимально можливого рішення, яке б цілком задовольняло обидві конфліктуючі сторони.

– Що стосується особливостей ціннісних орієнтацій, то виявлено відмінність на нормативному рівні й індивідуальному. Так, на нормативному рівні провідними цінностями є доброта, безпека, досягнення, а на рівні індивідуальних пріоритетів – самостійність, влада, гедонізм і безпека. Це свідчить про те, що для класних

керівників у будь-якому разі важливою є безпека – захищеність перед суспільством, гармонія й стабільність в усіх життєвих сферах. Але зважаючи на те, що нормативно важливою є доброта, а в індивідуальних пріоритетах – усе ж таки влада й самостійність, можемо говорити про прагнення учителів до домінування, до авторитету, до суспільного визнання, що є флагоманом у їхній діяльності.

У результаті дослідження виявлено, що класні керівники є дружелюбними, комунікабельними, здатними до компромісних рішень і до допомоги оточуючим, проте одночасно для них важливішим залишається особиста безпека, захищеність, гармонія, суспільне визнання, імідж і влада.

У такому разі доцільним було б у подальших дослідженнях виявити певну типологію класних керівників, використовуючи сучасні якісні методи дослідження (наприклад, нарративний аналіз) задля знаходження певних конструктів, які безпосередньо впливають на взаємодію класного керівника в системі «класний керівник – учнівська група».

Література:

1. Велитченко Л.К. Психологічні основи педагогічної взаємодії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора псих. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія». Київ, 2006. 51 с.
2. Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. СПб.: Речь, 2004 70 с.
3. Седих К.В. Психологія взаємодії систем: «сім'я і освітні інституції»: монографія. Полтава: Довкілля, 2008. 260 с.
4. Хоменко Є.Г. Психологічні особливості педагогічної взаємодії у системі стосунків «класний керівник – учнівський колектив середньої школи». Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том X. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Випуск 26. Київ, 2014. С. 805–816.
5. Хоменко Є.Г. Особливості взаємодії у системі стосунків «Класний керівник – учнівський колектив». Молодий вчений. 2014. № 1. С. 176–180.

Хоменко Е. Г. Исследование личностных особенностей классных руководителей

В статье анализируется взаимодействие классного руководителя с ученическим классом с точки зрения системного подхода, отмечается, что факторами, влияющими на это взаимодействие, являются как внешние, так и внутренние. Представлены результаты эмпирического исследования личностных особенностей классных руководителей, которые являются внутренними факторами взаимодействия в подсистеме «классный руководитель» с ученическими группами. Рассмотрены результаты исследования типов межличностных отношений, стилей реагирования в конфликтной ситуации и особенности ценностных ориентаций классных руководителей. Проанализированы полученные результаты и выявлены определенные закономерности.

Ключевые слова: взаимодействие, педагогическое взаимодействие, классный руководитель, системный подход, ценностные ориентации, стили реагирования на конфликтные ситуации.

Khomenko Ye. H. The study of the personal characteristics of class leaders

The article analyzes the interaction of the class teacher with the student class from the point of view of the systems approach, it is noted that the factors influencing this interaction are both external and internal. The results of an empirical study of the personal characteristics of class teachers, which are internal factors of interaction in the “class teacher” subsystem with “student groups”, are presented. The results of the study of the types of interpersonal relationships, styles of reaction in a conflict situation and features of value orientations of class leaders are considered. The obtained results are analyzed and certain patterns are revealed.

Key words: interaction, pedagogical interaction, class teacher, system approach, value orientations, styles of reaction to conflict situations.